

Мовленнєві акти спонукання у лінгвістичних дослідженнях щодо надання вигоди, установлення впливу в певних соціальних групах (злочинних колах), погрози з метою спонукання до дій сексуального характеру

Олена Теслюк

головний судовий експерт, відділ технічної експертизи документів, психологічних, почеркознавчих та лінгвістичних досліджень, Науково-дослідний центр незалежних судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, e-mail: olentes0407@gmail.com

Розглянуто мовленнєві акти спонукання в контексті лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення, увагу акцентовано на розпізнаванні непрямой форми спонукань. Роботу зосереджено на основних аспектах, що впливають на виявлення спонукань, та особливостях аналізу спонукальних мовленнєвих актів у дослідженнях щодо надання вигоди, впливу осіб у певних соціальних групах (у злочинних колах), погроз із метою спонукання до дій сексуального характеру.

Ключові слова: мовленнєвий акт; пряма (експліцитна) і непряма (імпліцитна) форма мовленнєвого акту; спонукання; дискурс; контекст; об'єктивний зміст.

Як відомо, мовленнєвий акт є базисною одиницею комунікації, отже, і лінгвістичного дослідження мовлення в розрізі судової експертизи.

Мовленнєвий акт (далі — МА) — це цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами та правилами мовленнєвої поведінки, усталеними в певному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації [1]. Як відомо, у лінгвістичний ужиток поняття мовленнєвого акту ввели вчені Оксфордської школи Дж. Остін і Дж. Серль та їхні послідовники [2]. Вони виокремили п'ять основних класів мовленнєвих актів, поміж яких підґрунтям для досліджень лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи в розрізі теми доповіді є директиви. Директивний мовлен-

нєвий акт кваліфікують як волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом спонукальної дії в майбутньому [3]. За лексикографічними джерелами, *спонукати* — викликати в кого-небудь бажання робити що-небудь; змушувати, схиляти, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку [4].

Семантикою спонукання наділено велику групу спонукальних мовленнєвих актів, до того ж існує чимало підходів до їх класифікації. Основою відомих класифікацій є різноманітні критерії, однак слід звернути увагу на класифікаційний поділ директивів за критеріями ступеня вираження ілюктивної сили (Г. Г. Почепцов) та інтенсивності волевиявлення (Л. В. Бережан) зокрема, що дасть змогу виокремити із-поміж мовленнєвих актів із семантикою спонукання такі як наказ, вимога, заборона, погроза,

вказівка (розпорядження), інструкція, прохання, благання, порада, дозвіл, застереження, запрошення, пропозиція та інші, тобто здійснити градацію МА за шкалою інтенсивності. Така градація має особливе значення для вирішення питань щодо надання вигоди, вимоги в контексті вимагання (вимога з погрозою), а також під час вирішення експертних завдань на предмет виявлення впливу та статусу особи в певних соціальних групах, що буде висвітлено далі.

Як і власне мовленнєві акти, спонукальні МА можуть мати пряму (експліцитну) або непряму (імпліцитну) форму вираження. Відповідно, і смисл повідомлюваної інформації може бути явним або неявним. Експліцитний смисл — явний, виражений смисл, який сприймається комунікантами зі значень мовних одиниць. Імпліцитний смисл — неявний, прихований смисл, який виводиться слухачем (читачем) зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [5].

Під час досліджень текстів прямі мовленнєві акти спонукування не спричиняють труднощів для встановлення смислу повідомлення та ґрунтуються на тлумаченні змістоутворювальних лексем об'єкта дослідження з наступним установленням його об'єктивного змісту. Інша ситуація складається під час досліджень непрямих мовленнєвих актів, де інформація виражена не явно. Для лінгвістичної експертизи здебільшого встановлення саме прихованої, неявної інформації з досліджуваного матеріалу має пріоритетне значення для ініціатора

(замовника). У деяких випадках експерт-лінгвіст зіштовхується з труднощами під час дослідження непрямих спонукань у частині стійкості виявлених ознак для надання відповіді й уникнення неоднозначності реконструювання об'єктивного змісту повідомлюваного. Адже існує умовна межа між реконструйованою інформацією з непрямих МА, яку можливо довести на основі спеціальних лінгвістичних знань і яку або не вдається встановити в категоричній формі, або цілком не можна встановити її однозначно (хоча часто експерт розуміє її прихований смисл на рівні інтуїтивного сприйняття, розпізнавання тонких натяків, гри слів тощо). У будь-якому разі під час дослідження непрямих спонукань слід особливу увагу звернути на такі складові:

- контекст у його вузькому та широкому значеннях, тобто контекстне оточення суміжних слів / словосполучень і контекст усього повідомлення;
- дискурсивна єдність текстів (за умови декількох взаємопов'язаних текстів);
- діалогічна єдність і взаємообумовленість реплік комунікантів;
- успішність комунікативного акту чи його фрагмента в мікротемі;
- урахування прагматичної складової текстової організації.

Особливості аналізу спонукальних МА в дослідженнях щодо надання вигоди. Ця категорія досліджень доволі актуальна сьогодні та потребує кропіткого експертного аналізу й доведення, що передусім пов'язано з завуальованістю таких дій, мі-

німальною вербалізацією процесів спонукання до надання чи пропозиції вигоди. Проте у справах щодо вигоди на судову експертизу зазвичай надається серія розмов з послідовним розгортанням подій включно до моменту передавання вигоди (переважно грошових коштів), що дає змогу експертові бачити цілісну картину та провести глибокий і об'єктивний аналіз.

Основні аспекти, що впливають на виявлення спонукань: коротка тривалість розмов, еліптованість реплік, у яких міститься спонукання до надання вигоди, заміна усного мовлення на письмо або жести в процесі протікання комунікації, уникнення прямого звертання до адресата спонукання, відсутність початку розгортання подій, труднощі з визначенням ініціативного мовця за наявності зацікавленості в домовленостях обох сторін комунікації, уживання фраз або слів-замінників для маскування ключових дій.

Прийоми виявлення та аналізу спонукань можуть бути такими: установлення взаємопов'язаності циклу розмов з метою подальшого їх дослідження як єдиного дискурсу, що своєю чергою дасть змогу експертові реконструювати вербально усичений зміст із суміжних розмов, де цей зміст вербально розгорнутий; простеження взаємообумовленості реплік, їх тема-рематичної єдності, успішності, аналіз невербальної (тут не усної), але семантично значущої складової спілкування (жести, міміка, просодія тощо) з метою встановлення семантики неозвучених фраз діалога (написання чи жест); аналіз об'єктивного

змісту усього дискурсу з метою «розшифрування» завуальованих слів або фраз, водночас із прослідковуванням успішності комунікації (чи порозумілися мовці); аналіз ситуативного контексту, соціальних ролей мовців, їхніх статусів один щодо одного з метою нівелювання прийому опосередкованого звертання до адресата через переповідання події, введення в діалог адресата як третьої особи та ін.

Особливості аналізу спонукальних МА в дослідженнях щодо впливу в певних соціальних групах (у злочинних колах). У дослідженнях цієї тематики йдеться про мовний вплив однієї особи на інших, що виявляється через спонукальні МА в контексті надання вказівок і наказів, розпоряджень, контролю за їх виконанням, координування дій тощо. Нерідко ініціаторів проведення експертиз цікавлять питання щодо організованої групи осіб, ієрархії в групі тощо, зокрема статусу особи як головної, для вирішення яких також можуть бути застосовані спеціальні лінгвістичні знання без зміщення у юридичну площину питань.

Основні аспекти, що впливають на виявлення спонукань: насиченість мовлення обсценною лексикою, інвективами, найбільш уживані з яких багатозначні; висока частотність уживання жаргонізмів специфічної семантики й обмеженого користування поза групою спілкування; наявність «негласних» правил поведінки, зокрема мовленнєвої, що може хибно впливати на розуміння об'єктивного змісту досліджуваних фрагментів; опосередкованість розмов засобами

телефонного зв'язку, які дещо видозмінюють способи й обсяги передавання інформації між мовцями.

Прийоми виявлення та аналізу спонукань можуть бути такими: користування спеціалізованими словниками та/або встановлення значень обценної лексики й жаргонізмів шляхом аналізу контексту та методом спостереження за слововживанням (наприклад (рос.) «цеплять», «лепить», «тормознуться», «вынести торпеду» тощо), оскільки їх пряме словникове значення може частково або повністю не збігатися з об'єктивним значенням у конкретному випадку вживання; урахування ієрархічних градацій певних правил у групі (переважно для виокремлення найвищого статусу), мовного етикету соціальної (злочинної) групи, що дасть змогу диференціювати наказ, указівку від спонукальних мовленнєвих актів, не обов'язкових для виконання; здійснення опертя на слова-маркери із семантикою спонукання та реактивних реплік адресатів у телефонних розмовах обмеженого обсягу.

Особливості аналізу спонукальних МА в дослідженнях щодо погрози, зокрема, із метою спонукання до дій сексуального характеру.

Мовленнєві акти спонукання можуть бути складовою погрози в частині її комунікативної мети, якщо адресантові потрібно, щоб адресат дещо вчинив («хочу, щоб ви зробили це, або вам буде погано» [6]). Підходи до дослідження спонукань у погрозі можуть застосовуватися аналогічно викладеним вище, але хотілося б зацентрувати увагу на погрозі з метою

спонукань до дій сексуального характеру. Слід зазначити, що лінгвістичним видам аналізу доступно встановлення дій сексуального характеру винятково шляхом виявлення лінгвістичних ознак на основі аналізу тексту (об'єктивного змісту) і його складових (до прикладу, виявлення лексем із семантикою статевих зносин, сексу / сексуальних практик, лексем на позначення статевих органів, оголеного тіла / частин тіла людини, найменування дій, певних процесів з ними, опис таких дій, процесів та ін.). Із розвитком технологій усе частіше на дослідження надходять розмови з інтернет-месенджерів, де спонукання може набувати специфічних форм вираження.

Основні аспекти, що впливають на виявлення спонукань: користування емотиконами (смайлами), анімованими зображеннями (GIF) у листуванні для передавання ключових смислів; наявність реплік у діалозі у вигляді голосових повідомлень; уживання сленгової лексики, що є неологізмами, часто відсутніми у словниках; спрощення пунктуації; також інколи можуть спостерігатися збої в порядку надходження повідомлень (реплік), що може впливати на зміст.

Прийоми виявлення та аналізу спонукань можуть бути такими: вичитування смислів графічних чи анімованих компонентів з опертям на контекст і їх типове значення (за можливості); комплексне дослідження письмових та усномовленнєвих компонентів (реплік з аудіо, так званих голосових); спостереження за слововживанням сленгу на основі

вивчення певного обсягу текстів з такими неологізмами, дослідження їх етимології (часто походять з англomовного дискурсу); у разі виявлення смислових аномалій під час розгортання діалога враховувати можливість технічного збою порядку надси-

лання повідомлень (як експеримент можна спробувати змінити черговість реплік і оцінити вплив такої зміни на розуміння змісту, його логічність). За відсутності достатньої інформативності ознак у таких об'єктах висновок не може мати категоричної форми.

Перелік джерел посилання

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ, 2011. 304 с.
2. Приходько Г. І. Оцінні мовленнєві акти в типології мовленнєвих актів. *Львівський філологічний часопис*. 2017. № 1. С. 71—74. URL: <https://surl.li/vnvfip> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Дмитренко О. Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 19 с. URL: <https://surl.lt/kkodkf> (дата звернення: 10.11.2025).
4. Словник української мови у 20 томах / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ, 2010—2020. URL: <https://1677.slovaronline.com/116164> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Мелкумова Т. В. Класифікаційні засади таксономій мовленнєвих актів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 168—171. URL: <https://surl.li/skryty> (дата звернення: 10.11.2025).
6. Свиридова Л. В., Ковкіна Є. В., Дідушок Н. Я. Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвого акту «погроза» / ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків, 2023. 19 с. Реєстр. код 1.2.21 // Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 10.11.2025).